

СЕКЦІЯ 10
СТАТИСТИКА

УДК 314.151.3-054.7:005.336.4]:311.21

Бараник З.П.*доктор економічних наук, професор,
заступник завідуючого кафедри статистики
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана***Романенко І.О.***аспірант кафедри статистики
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана***ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: СТАТИСТИЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті представлені результати проведеного статистичного аналізу інтелектуальної міграції в Україні. Обґрунтовані напрями та визначені обсяги інтелектуальних мігрантів у країнах світу. Розглянуто основні причини та наслідки інтелектуальної трудової міграції. Запропоновані шляхи формування ефективної збалансованої міграційної політики з боку держави.

Ключові слова: інтелектуальна міграція, висококваліфікований мігрант, трудова міграція, трудовий мігрант.

Baranyk Z.P., Romanenko I.O. INTELLECTUAL MIGRATION OF UKRAINE: STATISTICAL ASPECT

В статье представлены результаты проведенного статистического анализа интеллектуальной миграции в Украине. Обоснованы направления и определены объемы интеллектуальных мигрантов в странах мира. Рассмотрены основные причины и последствия интеллектуальной трудовой миграции. Предложены пути формирования эффективной сбалансированной миграционной политики со стороны государства.

Ключевые слова: интеллектуальная миграция, высококвалифицированный мигрант, трудовая миграция, трудовой мигрант.

Baranyk Z.P., Romanenko I.O. INTELLECTUAL MIGRATION OF UKRAINE: STATISTICAL ASPECTS

This article represents the results of statistical analysis made on intellectual migration in Ukraine. The directions of intellectual migrants movement to the world countries are justified and their values are estimated. There also considered the principal reasons and consequences of intellectual labour migration. The ways for building the state effective and balanced migratory politics are offered.

Keywords: intellectual migration, qualified migrant labor potential, labor migration, migrant workers.

Постановка проблеми. З поширенням глобалізаційних процесів у світі істотно зросла трудова мобільність. Основна форма прояву цієї мобільності полягає в міграції як трудових, так і інтелектуальних ресурсів як у межах однієї країни, так і між різними країнами.

На сьогоднішній день трудова міграція не тільки зменшує пропозицію робочої сили на українському ринку праці, а й знижує її якість. В умовах розвитку міжнародних економічних відносин поширюються міграційні процеси, характерною складовою яких є інтелектуальна трудова міграція. Інтелектуальна міграція є особливою загрозою соціально-економічного розвитку країни, оскільки одним із важливих факторів економічного і соціального прогресу є збереження науково-технічних кадрів країни.

За неофіційними даними за кордоном у різних сферах працевлаштовані приблизно 7 млн. українців. Відповідно до даних Державної служби статистики України ця цифра значно менша, щороку за кордоном працює від 1 до 4 млн. українців [14].

На сьогоднішній день понад 30% українських вчених працюють на розвиток економіки зарубіжних країн [2].

Проблеми, які пов'язані з міграційними процесами, є досить актуальними і потребують детального вивчення. Особливо це стосується основних напрямів та масштабів міграційних потоків, причин інтелектуальної міграції, її наслідків для економічного, соціального та демографічного розвитку країни.

Таким чином, інтелектуальна міграція є досить актуальною проблемою для сучасної України і потре-

бує, по-перше, детального аналізу міграції висококваліфікованих кадрів, яка в умовах глобалізації набуває масштабних обертів і, по-друге, вдосконалення державного регулювання у напрямку зменшення обсягів інтелектуальної міграції на найближчу перспективу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробці методології та методики дослідження трудової міграції присвячені праці таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як: Дж. Саймона, С. Кастла, М. Тоффлера, Б. Гхош, Р. Эпплеярда, С. Бандури, О. Бургрової, О. Гладун, Е. Лібанової, О. Маліновської, С. Мельник та ін.

Сутність та специфіку інтелектуальної міграції, її місце і роль у загальних міграційних процесах були висвітлені у працях В. Бакірова, О. Іконнікова, М. Ісакова, А. Каменського та ін.

Таким чином, як в зарубіжній, так і у вітчизняній літературі накопичено значний досвід з дослідження проблем трудової міграції. Разом з тим, детально розглядаючи міграційні процеси, науковці багато уваги у своїх дослідженнях приділяють саме трудовій міграції, залишаючи при цьому без достатнього вивчення проблему пов'язану з міграцією інтелектуальних кадрів.

Проте слід відзначити, що проблема комплексного статистичного дослідження інтелектуальної міграції в контексті європейської інтеграції не знайшла свого адекватного висвітлення у науковій літературі. Це дає підстави стверджувати, що проблема цього соціально-економічного явища здебільшого залишається відкритою і потребує подальшого дослідження.

Саме тому сьогодні вельми необхідно поглибити наукові дослідження інтелектуальної міграції в контексті розвитку України, розглянути проблеми міжнародного переміщення висококваліфікованих кадрів в умовах ринкового середовища.

Постановка завдання. З'ясувати причини формування інтелектуальної міграції, визначити фактори впливу на її обсяги, окреслити основні напрями міграційних переміщень та їх наслідки. На базі результатів дослідження запропонувати органам управління шляхи формування збалансованої міграційної політики.

Основний матеріал. У контексті глобальної інтеграції Україна посідає одне з провідних місць у рейтингу країн-донорів із постачання інтелектуальних, висококваліфікованих та некваліфікованих трудових ресурсів. Збільшення масштабів інтелектуальної міграції істотно впливає на соціально-економічний розвиток країни.

Інтелектуальна міграція притаманна майже всім країнам, і особливо тим, в яких попит на фахівців з вищою освітою значно менший ніж їх пропозиція. У такому випадку країни стають так званими інтелектуальними донорами, оскільки значна частина їх високоосвічених громадян мігрує, як правило, до економічно розвинених країн.

Сьогодні міграційна політика багатьох розвинених країн світу ґрунтується на принципах заохочення та приваблення інтелектуального мігранта. Високорозвинені держави світу підійшли до формування економічної системи шляхом розвитку інтелектуального продукту, з розвинутими розумовими, аналітичними здібностями, умінням своєчасно реагувати на актуальні світові тенденції розвитку, з високим рівнем самоорганізації, самоконтролю та моральності. Саме інтелектуальна особистість визначає конкурентоспроможність економічних систем, є основою багатства народів та ключовим ресурсом їх розвитку. Здатність економіки створювати і ефективно використовувати високорозвинену особистість все більшою мірою визначає економічний розвиток країни та рівень добробуту її громадян. Соціально-економічний прогрес будь-якої країни залежить від створення необхідних умов для формування знань, ідей та інформації, від здатності національних інституцій продуктивно їх засвоювати. Саме тому високорозвинені країни світу не тільки дбають про примноження і якісне зростання власного інтелектуального капіталу, створюючи науково-технологічні парки, лабораторії, інвестуючи у розвиток навчальних та наукових установ, але й активно формують попит на іноземних спеціалістів.

Україна ще володіє досить вагомим науково-технічним кадровим потенціалом. Але, на жаль, внаслідок цілої низки політичних, економічних, соціальних проблем вже втратила близько третини свого наукового потенціалу і продовжує його втрачати. Неналежа увага уряду країни до збереження та відновлення наукового потенціалу України призвела до зменшення на 50% чисельності науковців середнього віку та майже на 60% молодшого наукового персоналу. Так, у 2012 році тільки біля 0,3% випускників від їх загальної кількості, які отримали диплом магістра, спеціаліста та бакалавра, були прийняті на роботу за фаховим спрямуванням [13].

Останнім часом в Україні у системі підготовки кадрів та формування кадрової політики щодо фахівців вищої кваліфікації накопичилось багато проблем, що потребують негайного вирішення. Існує значний розрив між підготовкою наукових кадрів та їх залученням до роботи у науковій сфері, незважаючи на те,

що чисельність докторів та кандидатів наук у країні зростає. Частка залучених до наукової та науково-технічної діяльності, неухильно скорочується. Протягом 2000–2013 років кількість докторів наук збільшилася на 48%, однак їх кількість у сфері наукової та науково-технічної діяльності зросла тільки на 10%. Чисельність кандидатів наук за період, що розглядається, зросла на 46%, однак кількість тих, хто займається науковою роботою, зменшилась на 34,7%. Це свідчить про те, що фахівці з науковим ступенем, особливо молодь, більш схильні до міграції [13].

На рисунку 1 представлена динаміка інтелектуальних мігрантів з України протягом 2010–2013 років.

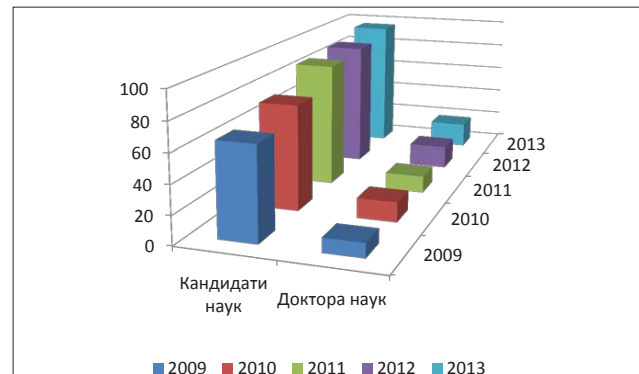

Рис. 1. Кількість інтелектуальних мігрантів з України 2010–2013 років, осіб

Джерело: [7, 13, 15]

Результати дослідження свідчать про збільшення чисельності інтелектуальних мігрантів. Така ситуація дає підстави стверджувати, що для України характерні ознаки руйнування інтелектуального капіталу нації.

До причин, які спонукають зростання інтелектуальної міграції, відносять економічні, політичні, соціальні чинники, що діють в умовах наявної глибокої кризи вітчизняної науки.

Інтелектуальні мігранти виїжджають за межі національних кордонів не лише у пошуках вищої матеріальної винагороди за свою працю, а також у пошуках технологічно оснащених лабораторій, сучасних робочих місць, які мають комфортніші побутові умови праці.

Причини, які спонукають частину інтелектуальної еліти емігрувати з України, представлені на рисунку 2 [11 с. 58].

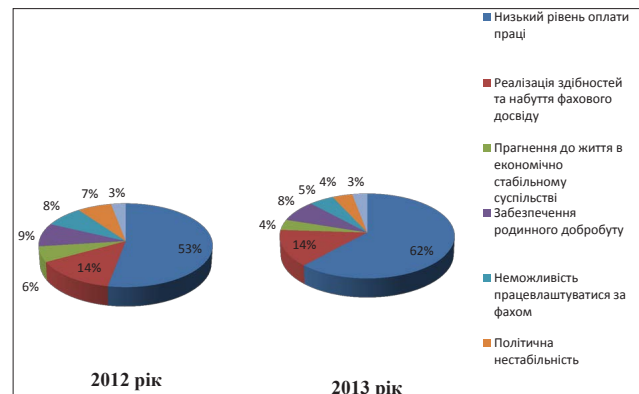

Рис. 2. Структура причин інтелектуальної міграції з України за 2012–2013 роки

Джерело: за результатами досліджень науковців Інституту регіональних досліджень НАН України

Після отримання Україною незалежності реципієнтами інтелектуальної міграції були найближчі країни-сусіди: Росія та Польща, але в теперішній час її географічні напрями значно розширились. Основними цільовими країнами зовнішньої міграції висококваліфікованих кадрів стали США, Німеччина, Ізраїль, Канада, Росія та Польща (рис. 3).

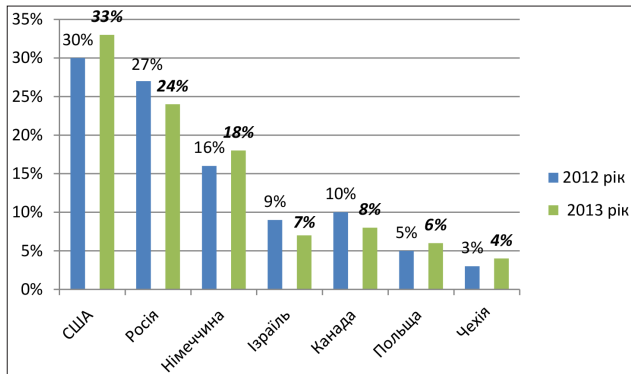

Рис. 3. Структура інтелектуальних мігрантів України за країнами призначення у 2012–2013 роках

Джерело: Open Society Institute. – Higher Education Support Program. – Project Wealth, Poverty and Life Satisfaction in Transition Societies, 2013 [11].

Потік співвітчизників, що ідуть працювати в Америку, стрімко зростає. Політика США спрямована на залучення іноземного інтелекту, що здійснюється на державному рівні. Значна кількість університетів Америки запрошують іноземних талановитих студентів на навчання, надають освітні послуги, пропонують гранти, стипендії з подальшим працевлаштуванням та гарантованою високою заробітною платою і в майбутньому натуралізацію¹ в США. Україна виступає найпотужнішим інтелектуальним донором для США, оскільки 30% висококваліфікованих мігрантів нині задіяні у сфері науки і техніки.

Країни Європи також впроваджують державну політику щодо залучення інтелектуальних мігрантів. Серед головних чинників, які приваблюють висококваліфікованих мігрантів є наступні: створення сприятливого середовища для акумуляції наукових знань, створення міжнародних програм з інформаційного обміну для підвищення кваліфікації вченого. Це призводить до підвищення рівня конкурентоспроможності країни на міжнародному ринку праці. Також важливими чинниками є міжнародне співробітництво – можливість здійснювати зарубіжні відрядження, що сприяють приєднанню до досягнень світової науки і ділової культури. Тим самим відбувається трансформація у розвитку дослідника, науковця чи викладача, відповідного до принципів розвитку і функціонування інформаційного суспільства.

Важливим аспектом статистичного вивчення інтелектуальної міграції є прогнозування чисельності мігрантів на короткостроковий період. У роботі здійснено прогнозування їх обсягів. Розрахунок параметрів лінійного тренду дає підстави стверджувати, що масштаби інтелектуальних мігрантів неухильно зростають. За незмінних економічних, політичних,

¹ Натуралізація - юридичний процес набуття громадянства на основі добровільного бажання здобувача. В результаті натуралізації громадянин США має право на захист з боку країни. Порядок прийняття до громадянства регулюється законодавством країни.

соціальних та інших умов протягом 2014–2015 років Україна у середньому втратить 90 кандидатів наук та 16 докторів наук. Така ситуація є несприятливою для сталого соціально-економічного розвитку країни, оскільки через відтік інтелектуальних мігрантів країна втрачає наукові кадри, що, в свою чергу, негативно впливає на розвиток національної економіки.

На сьогоднішній день науковці не можуть дійти єдиного висновку щодо наслідків інтелектуальних міграцій для країн-донорів. З одного боку, вплив мігрантів негативно впливає на соціально-економічний розвиток країни. З іншого – фахівці, що повертаються на батьківщину, використовують у науково-технічній діяльності отримані передові знання, уміння і досвід, поліпшують професійні навички за рахунок переваг, отриманих під час перебування за кордоном.

Для України інтелектуальна міграція має негативні наслідки, оскільки через відтік наукових кадрів знижується рівень продуктивності праці, що призводить до зниження конкурентоспроможності країни на світовому ринку, відбувається деградація робочої сили та зростає відставання України в технологічному розвитку.

Також негативні наслідки від інтелектуальної міграції впливають на демографічну ситуацію в країні. З метою працевлаштуватися за кордон виїжджають молоді люди з досить високим рівнем освіти, і як наслідок: старіння нації, зниження рівня народжуваності, збільшення рівня смертності. Все це призводить до глибокої демографічної кризи в країні.

Демографічний чинник слід розглядати як один із визначальних для забезпечення стабільного розвитку країни. Сприятлива демографічна ситуація збільшує обсяги трудових ресурсів, що впливають на величину сукупного національного доходу.

До позитивних наслідків можна віднести процес «циркуляції мізків». Знання та досвід інтелектуального мігранта, отриманні під час роботи в розвинених країнах світу, використовуються для соціально-економічного розвитку країни. Крім того, тимчасовий виїзд студентів і вчених для участі у дослідженнях та проектах сприяє інтеграції України до світового науково-технічного й освітнього співтовариства.

Тривале перебування у розвинених країнах сприяє формуванню у мігрантів досвіду сучасного господарювання, ринкової свідомості, засвоєнню цінностей і норм цивілізованого суспільства.

Для країн-реципієнтів позитивні і негативні наслідки від інтелектуальної міграції можуть проявлятися у різний спосіб, залежно від тривалості її періоду.

Результати проведених досліджень, що використовують дані країн-реципієнтів, свідчать про позитивний економічний ефект від використання залученої інтелектуальної праці. По-перше, мігрант отримує значно менші виплати, порівнюючи з корінним населенням, із соціального страхування, сплачуючи при цьому більше податків і внесків. По-друге, країна не витрачає кошти на навчання майбутнього науковця, а одразу отримує прямий економічний ефект від працевлаштування інтелектуального мігранта, оскільки доходи, які вони створюють своє працюю, значно перевищують витрати на утримання науковців.

Загалом залучення інтелектуальних мігрантів призводить до стрімкого розвитку економіки, зростання її інноваційної та інтелектуальної сфер, активізації господарських проектів.

Міграційні процеси в Україні на сьогодні не підлягають достатньому контролю з боку відповідних державних органів. Мінімізація інтелектуальних

втрат потенціалу країни потребує адекватного реагування з боку держави, шляхом інтенсивного впровадження механізмів регулювання. На сьогодні основним завданням для органів державного управління є подолання зростаючих масштабів інтелектуальної міграції шляхом впровадження ефективної концепції регулювання міграційним переміщенням висококваліфікованого населення України.

Ефективна міграційна політика має включати в себе інтереси національних держав, міжнародних організацій та міждержавних інституцій. Взяті разом вони утворюють глобальну систему регулювання міжнародною міграцією, яка є складовою системи глобального управління [5, с. 258].

Для реалізації ефективного функціонування міграційної політики як на державному, так і на міжнародному рівні має бути сформований ефективний механізм регулювання міграційними процесами, імміграційний контроль з урахуванням вимог національної безпеки і потреб національних економік у використанні іноземної робочої сили.

Кінцевою метою має стати не припинення інтелектуальної міграції, що в умовах глобалізації неможливо, а впровадження механізму повернення мігрантів на батьківщину, тобто перетворення незворотної еміграції у тимчасову.

Також для зменшення масштабів інтелектуальної міграції країна має спрямувати свою політику на розвиток та ефективне використання інтелектуального потенціалу:

- активно залучати талановите, молоде покоління до наукової діяльності;
- забезпечити виконання Закону України «Про наукову та науково-організаційну діяльність» у частині фінансування наукової сфери на рівні 1,7% ВВП;
- забезпечити гідну заробітну плату науковому потенціалу країни;
- забезпечити оновлення матеріально-технічної бази науково-дослідної сфери;
- забезпечити нові підходи до реалізації формування кадрового потенціалу шляхом визначення пріоритетних для країни наукових напрямів, за якими має здійснюватися підготовка наукових кадрів;
- створити сприятливі умови праці, з оснащеними необхідними технічними засобами лабораторіями, що сприятиме реалізації творчого та інтелектуального потенціалу;
- підвищити рівень соціальної захищеності працівників наукової сфери;
- стимулювати вітчизняний бізнес до ефективного використання наукових розробок українських учених;
- забезпечити більш тісну співпрацю вищих навчальних закладів з науково-дослідними інститутами;
- забезпечити участь у міжнародних програмах з інформаційного обміну для підвищення кваліфікації та інтелектуального потенціалу вченого;
- сприяти міжнародному співробітництву з можливістю здійснювати зарубіжні відрядження.

Висновки і пропозиції. Інтелектуальна міграція є складним явищем, яке неоднозначно впливає на соціально-економічний розвиток країн-донорів та країн-реципієнтів.

Сьогодні на міжнародному ринку праці Україна посідає одне з провідних місць серед країн-донорів з інтелектуального ресурсу та фактично бере участь у економічному розвитку країн світу.

Нинішня криза вітчизняної науки є основною причиною інтелектуальної міграції, яка негатив-

но впливає на розвиток національної економіки, на якість людського капіталу, продуктивність праці, рівень доходів населення.

Інтелектуальна міграція, як явище суперечливе і неоднозначне, вимагає конкретних заходів щодо її впорядкування, яке повинне здійснюватися за допомогою міжнародно-правового регулювання міграційних процесів із урахуванням глобальних інтересів світового співтовариства, об'єктивних можливостей окремо взятих країн і особливостей розвитку народонаселення в сучасних умовах.

На сьогоднішній день офіційні статистичні джерела не в змозі оцінити реальні масштаби інтелектуальної міграції, через відсутність єдиних уніфікованих методичних підходів щодо вимірювання інтенсивності міграційних процесів висококваліфікованих працівників. Це негативно позначається на можливості оцінки кількісних та якісних параметрів інтелектуального заробітчанства. Тому, першим важливим кроком у державній політиці щодо підвищення інформаційного рівня статистичної інформації є впровадження найсучасніших технологій її обробки. Також необхідно вдосконалити процес обстеження міграційних процесів.

Україна тільки почала формування всебічної, науково обґрунтованої методичної, інформаційно зваженої системи регулювання інтелектуальних міграційних процесів. Зараз основними цілями державної міграційної політики є подолання зростаючих масштабів інтелектуальної міграції, регулювання міграційних потоків шляхом впровадження дієвих інструментів.

Реалізація вищезазначених напрямів щодо регулювання інтелектуальної міграції в поєднанні з ринковими процесами саморегуляції в змозі стабілізувати ситуацію щодо її проявів, налагодити систему підготовки та перепідготовки кадрів за пріоритетними напрямами економіки, стимулювати розвиток національної економіки, покращити якість людського капіталу, підвищити продуктивність праці, збільшити рівень доходів населення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Fayolle J. Commentaire // Revue d'economie politique. – 1992. [Online]. – available at <http://www.cairn.info/publications-de-Fayolle-Jacky-404.htm>
2. International Migration Outlook 2013. OECD publishing. – 2013. [Online]. – available at <http://www.oecd-ilibrary.org/>
3. Kenwood G., Loughheed A. The Growth of the International Economy 1820-2000. London – N.Y. <http://www.calameo.com/books/00017533809c896bf417f>
4. Gregory N. Mankiw, David Romer, and David N. Weil, «A Contribution to the Empirics of Economic Growth», Quarterly Journal of Economics Issued in June 1992: 407–437 Conference on Trade and Development. – New York, Geneva, 2007.
5. Gregory N. Mankiw; David Romer; David N. Weil The Quarterly Journal of Economics, Vol. 107, No. 2. (May, 1992), pp. 407–437 [Online]. – available at <http://people.virginia.edu/~sf9s/sbc/econ452/readings/MRW%201992.pdf>
6. Tendances des migrations internationales : sopemi édition 2003 – ISBN 92-64-01946-4 – © OCDE 200. [Online]. – available at <http://www.oecd.org/fr/>
7. Зовнішня трудова міграція населення України. / За ред. Е. М. Лібанової. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – 120 с.
8. Мирончук О. «Відплив інтелекту» як фактор конкурентоспроможності в глобалізованому світі // Дослідження міжнародної економіки: 36. наук. пр. – К. : ICEMB НАН України, 2011. – № 2(67). – С. 178–185.
9. Міграція і толерантність в Україні: №6. ст. / За ред. Ярослава Пилинського. – К.: Стило, 2007. – 191 с.
10. Ромашенко Т. І. Особливості міжнародної міграції висококвалі-

- фікованих працівників в умовах глобалізації / Ромашенко Т. І // Проблемы и перспективы сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках ЧЭС и ГУАМ (сб. научных трудов). – 2008. – Т. 1. – С. 339–344.
11. Соціологічне опитування сімей міжнародних трудових мігрантів у межах проекту Open Society Institute. – Higher Education Support Program. – Project Wealth, Poverty and Life Satisfaction in Transition Societies, 2013.
 12. Світовий банк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.data.worldbank.org.
 13. Офіційний сайт Державного комітету статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
 14. Офіційний сайт Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dknii.gov.ua/?q=system/files/sites/default/files/images/_08%2007%202013.pdf
 15. Найчастіше з України за кордон виїжджають вчені-біологи, математики й медики // Українська правда вівторок, 13 серпня 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/society/2013/05/9/128164/>